

تهرانی و نیز بر پایه بیانات شفاهی دوست عزیز دکتر مهدی خواجه پیری تهیه و تنظیم شده است.

۱- یکی از چند کتابی که در اوایل سده سیزدهم هجری در نقد و رد آراء و باورهای شیعی نگاشته شد و بعدها از پُرآوازه‌ترین آثار این زمینه در شبه‌قاره به‌شمار آمد، کتاب تحفه اثنا عشریه تراویده قلم مولوی عبدالعزیز بن شاه ولی الله دهلوی، ملقب به سراج الہند، از بنامان آن سامان است.

وی که تبارش با سی و یک پشت به خلیفه دوم عمر بن الخطاب می‌رسد، در سال ۱۱۵۹ق به دنیا آمد.^۱

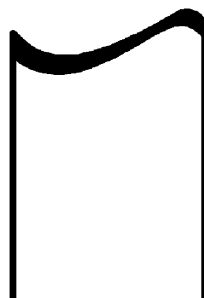
بیشترین آموزه‌های خود را که عبارت از دانش‌های دینی متداول در آن زمان بود از پدرش فراگرفت. از این رو می‌توان گفت که تعصب و ستیهیدن با حقیقت را از پدرش به میراث گرفته است.

وی افزون بر بهره‌وری اندکی از قریحه سخن‌سرایی، مهارت‌هایی هم در تیراندازی و اسب‌دوانی و خُنیاگری داشت.

نامبردارترین آثارِ قلمی او عبارت‌اند از:

بستان المحدثین، در معرفتی و فهرست حدیثنامه‌های سُنی.

۱- برابر ماده تاریخی «غلام حلیم»، نامی که بعدها دهلوی به طور مستعار برای خود برگزید.

معرفی و نقد کتاب

ردیه‌های تحفه اثنا عشریه و شناسایی اجزای عبقات الأنوار

حجة الاسلام عبدالله غفرانی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی - گروه عبقات

نوشتار فشرده‌ای که فراروی شماست، با استفاده از افادات علمی و رَشحات قلمی علامه فقید سید عبدالعزیز طباطبایی و معلومات کتاب‌شناسانه استاد بی‌بدیش مرحوم آقا بزرگ

**محتوای موضوعی کتاب تحفه که
به زبان فارسی نگاشته شده، در
انتقاد از عمومیات باورهای تشیع
و یورش به اصول فکری و عملکرد
مذهبی شیعه امامیه است**

فتح‌العزیز، در تفسیر قرآن کریم.

میزان البلاغه، در دانش بلاغت.

میزان الکلام، در مبانی دانش کلام.

و همین تحفه اثناعشریه، در مناقشه با اصول

فکری و مرام عملی شیعه.

وی در ۷ شوال ۱۲۳۹ق مُرد و در دهلی نو به

خاک سپرده شد.

محتوای موضوعی کتاب تحفه که به زبان

فارسی نگاشته شده، در انتقاد از عمومیات

باورهای تشیع و یورش به اصول فکری و

عملکرد مذهبی شیعه امامیه است.

دهلوی در آغاز خود را به این شیوه ملتزم

می‌کند که تنها به منابع اصلی و معتبر شیعه

مراجعه نماید، ولی چنین عملکردی در سراسر

کتاب او نمایان نیست، بلکه جای جای آن را

آکنده از دروغ‌پردازی و بیهوده‌بافی برای درهم

آمیختن حق و باطل نموده و برای فریفتن

ساده‌اندیشان و نادانان، مطالب متشابهی را قلم

زده است.

افزون بر این، باید اظهار داشت که دهلوی در

گردآوری این کتاب هیچ مایه‌ای نگذاشته و

رنجی بر خود هموار نکرده است؛ زیرا در هنگام

سنجیدن تحفه با مصنفات هم‌رنگ آن درمی‌یابیم

که این کتاب بر خود بستنی است از الصّواعق

الموبقة لإخوان الشیطان والضلال و الزندقة،

تصنیف عالم ناشناخته و متعصب سنی خواجه

نصرالله کابلی، که در آن به گزارش و گسترش متن

الصّواعق المحرقة، نگاشته احمد بن حجر هیتمی

(در گذشته ۹۷۴ق) پرداخته است.

به عبارت دیگر، کتاب تحفه تحریر و

برگردانی است به فارسی از الصّواعق که دهلوی

بدون کوچک‌ترین اشاره‌ای به آن دست یازیده^۱،

و این انتقال نیز نمونه‌ای بارز از خودخواهی او

به‌شمار می‌آید.

دهلوی، نخست این کتاب را از بیم نواب

نجف خان که از فرماندهان شیعی آن سامان بود

با نام مستعار «غلام حلیم» منتشر ساخت^۲، ولی

۱- مرحوم میر حامد حسین در برخی از مواضع عقبات

به این موضوع اشاره می‌کند. خَزَیْتِ فَنَ کتاب‌ورزی

مرحوم آقا بزرگ تهرانی هم در الذریعة (ج ۱۰، ص

۱۹۱-۱۹۰) می‌فرماید: «التحفة الاثنی عشریة

المنسوبة إلى عبدالعزیز الدهلوی و المسروقة من

کتاب الصّواعق تصنیف نصرالله الکابلی».

۲- شناسه این طبع چنین است: «کتاب لاجواب، إعجاز

انتساب، در کشف حال شیعه و بیان اصول و مآخذ

کتاب تحفه تحریر و برگردانی
 است به فارسی از الصّواع که
 دهلوی بدون کوچک‌ترین اشاره‌ای
 به آن دست یازیده، و این انتحال
 نیز نمونه‌ای بارز از خودخواهی او
 به‌شمار می‌آید

عایشه).

- در خواصّ مذهب شیعه (اوهام، تعصّبات و

هَقَوَات).

- در تولّی و تبرّی.

→ مذهب امامیه و دیگر حالات ایشان، مشهور به تحفه
 اثنا عشریه، مصنّفه عالم با عمل، فاضل اکمل، حافظ
 غلام حلیم ابن شیخ قطب الدین احمد بن شیخ
 ابوالفضل دهلوی قدّس سرّهم، در مطبع نامی منشی
 نولکشور واقع لکهنو نقش‌گزین نگین طبع شد، به
 اندازه رحلی در ۴۰۰ صفحه.

۱- بر صفحه آغازین این طبع چنین نگاریده شده: «قال
 رسول الله ﷺ: إذا رأيتم الذين يسبون أصحابي
 فقولوا لعنة الله على شرّكم. الحمد لله والمئة که این
 کتاب لطایف‌مآب نصیحة المؤمنین و فضیحة
 الشیاطین موسوم به تحفه اثنا عشریه تصنیف عمدة
 المناظرین، زبدة المتکلمین، حافظ غلام حلیم
 المشتهر به مولوی شاه عبدالعزیز محدّث دهلوی،
 در مطبع حسنی به اهتمام شیخ محمد حسن در
 دهلی مطبوع شد، سنه ۱۲۷۱(ق)».

بعدها با نام اصلی وی «عبدالعزیز» به چاپ
 رسید^۱.

کتاب تحفه در سال ۱۲۲۷ق به وسیله غلام
 محمّد ابن محیی الدین آسلمی در شهر مدارس
 هند به تازی برگردانیده شد. پس از آن، محمود
 شُکری آلوسی در سال ۱۳۰۰ق متن عربی را
 کوتاه کرد و به المنحة الإلهیّة، تلخیص ترجمة
 التحفة الاثنی عشریّة نامید.

این تلاش آلوسی در شهر بمبئی منتشر
 گشت، و بعدها نیز مدیر مجله «الأزهر» در مصر
 به طبع دوباره آن پرداخت!

بخشهای دوازده‌گانه تحفه عبارت‌اند از:

- در کیفیت حدوث مذهب تشیع و انشعاب

آن به فریق مختلفه.

- در مکاید شیعه و طریق اضلال و تلبیس و

إغواء، و مردم را به مذهب خود مایل کردن.

- در ذکر احوال اسلاف شیعه.

- در اقسام اخبار شیعه و احوال رجال

آسانیدایشان.

- در الهیات.

- در بحث نبوت و ایمان انبیاء ﷺ.

- در امامت.

- در معاد و بیان مخالفت شیعه با ثقلین.

- در احکام فقهیه که شیعه در آن خلاف ثقلین

کرده.

- در مطاعن خلفای ثلاثه (و دیگر صحابه و

۲- پس از تألیف و انتشار تحفه، سیلِ ردود و انتقادهای دانشیانِ شیعه در شبه بلاد قارّه و دیارِ عجم و عراق بر آن سرازیر شده، آثار پُر آرچی در ابطال و نقض مطالب تحفه به قلم آمد.

این گونه آثار را که به زبانهای تازی و پارسی و حتی اردو نگاشته شده‌اند عموماً می‌توان به دو بخش تقسیم کرد؛ نخست آثاری که به ردّ سراسر کتاب تحفه پرداخته‌اند، و دیگر آثاری که بخشی از بخشهای دوازده‌گانه تحفه را بدید داشته، و موشکافانه به بررسی علمی و نقدِ هَفَوَات آن دست یازیده‌اند.

در بخش نخست می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

۱- سیف الله المسلول علی مخرّبی دین الرسول (نامیده شده به) الصارم البتار لبقّد الفجار و قَطُّ الأشرار، در شش دفتر به خامه شیخ جمال الدین ابواحمد میرزا محمد بن عبدالنبی نیشابوری اکبرآبادی (کشته شده در سال ۱۲۳۲ق).

۲- النزهة الاثنی عشریة فی الردّ علی التحفة الاثنی عشریة، در دوازده دفتر، و هر دفتر ویژه یک باب از اصل کتاب، اثر میرزا محمد بن عنایت احمد خان کشمیری دهلوی (در گذشته ۱۲۳۵ق).

دفترهای پنج‌گانه یک، سه، چهار، پنج و نه پاکتویس شده و در سال ۱۲۵۵ق در هند به طبع رسیده است.

دستنوشته دفتر هفت در کتابخانه ناصریه لکهنو، و دستنوشته دفتر هشت در مجلس شورای اسلامی تهران نگهداری می‌شود.

۳- تجهیز الجیش لکسّر صنّیّه قریش، به خامه مولوی حسن بن امان الله دهلوی عظیم‌آبادی (در گذشته نزدیک ۱۲۶۰ق).

دستنوشته آن در کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی قم موجود است.

در بخش دوم نیز آثار نگاشته شده در نقدِ بخشهای مختلفِ تحفه عبارت‌اند از:

باب نخست: در بررسی تاریخ تشیع.

از جمله کسانی که به نقد این باب پرداخته‌اند می‌توان به علامه محقق متکلم سید محمد قلی، فرزند سید محمد حسین لکهنوی کنتوری (در گذشته ۱۲۶۰ق) پدر بزرگوار صاحب عبقات اشاره نمود. اثر وی به سیف ناصری نامبردار بوده و در هند نیز به طبع رسیده است.

فاضل رشید خان، شاگرد و مروج انحرافات صاحب تحفه، کتاب کوچکی در ردّ سیف ناصری به جانبداری از استادش نگاشت. در برابر هم علامه کنتوری وی و کتابش را با پاسخ مفصلی به نام الأجوبة الفاخرة فی الردّ علی الأشاعره نواخت. باب دوم: در مکاید و حیل‌های شیعیان.

این بخش را هم علامه محمد قلی کنتوری در اثر نفیس خود تقلیب المکائد به طور مُشبعی رد و ابطال نموده است. این کتاب به سال ۱۲۶۲ق

در کلکته چاپ شده است.

باب سوم: در احوال اسلاف و گذشتگان شیعه.

یکی از دفترهای مجموعه النزّه الاثنی عشریّه که یادش گذشت به ردّ این بخش تعلق داشته و به سال ۱۲۵۵ق در هند به چاپ رسیده است.

باب چهارم: در گونه‌های اخبار شیعه و رجال آن.

مولوی خیر الدین محمد هندی إله آبادی در هدایة العزیز این باب را رد نموده، و یکی از مجلّدات چاپی النزّه الاثنی عشریّه نیز مربوط به ردّ همین باب است.

باب پنجم: در الهیات.

این باب را متکلم مجاهد و فقیه محقق علامه سید دلدار علی، فرزند محمد معین نقوی نصیرآبادی، مُشتهر به عُفرانمآب، و نامیده شده به ممتاز العلماء (در گذشته ۱۲۳۵ق) نقض نموده است.

وی نخستین کسی بود که نماز جمعه و جماعت شیعی را در بلاد هند به پا داشت و به پایه‌گذاری حوزه علمیه در آن سامان همّت گمارد.

علامه دلدار علی پنج کتاب در ردّ تحفه نگاشته که هر یک در جای خود شناسانده خواهد شد.

از جمله در ردّ این باب کتاب الصوارم

الإلهیات فی قطع شُبّهات عابدی العزبی و اللات را ساخته، این کتاب به سال ۱۲۱۵ق در هند به طبع رسیده است.

دفتر پنجم النزّه الاثنی عشریّه هم به ردّ این باب اختصاص دارد.

باب ششم: در پیامبری.

یکی از پنج کتاب علامه دلدار علی با نام جسام الإسلام و سهام الملام در نقض و ردّ این باب است، و به سال ۱۲۱۵ق در کلکته به طور سنگی چاپ شده است.

باب هفتم: در امامت.

در ردّ این باب که جنجالی‌ترین قسمت از کتاب تحفه به‌شمار آمده و نقطه عطفی برای آن تلقی می‌شود آثار پُرارجی تصنیف گردیده است. از جمله علامه دلدار علی که پنجمین باب تحفه را تحت عنوان الصّوارم الإلهیات مردود ساخته بود این باب را هم با نام خاتمة الصّوارم نقض کرد.

علامه سید محمد، فرزند دلدار علی، ملقب به سلطان العلماء (در گذشته ۱۲۸۴ق) نیز دو کتاب در ردّ این باب به تازی و فارسی نگاشته، کتاب فارسی او به نام البوّارق المؤبقة در هند به چاپ رسیده است.

جعفر ابوعلی خان موسوی بنارسی، شاگرد میرزا محمد خان نویسنده النزّه هم این باب را در کتاب خود برهان الصادقین رد نموده، در نهمین

باب آن به بررسی مسائل نزاعی فقهی همچون مسح پاها در وضو و حلیت نکاح زمانمند پرداخت.

بنارسی، کوتاه شده این کتابش را هم با نام مهجة البرهان به دست داده است.

بهترین و پُردامنه‌ترین ردّیه‌ای که بر این باب به قلم آمده، کتاب شریف و ارجمند عبقات الأنوار، تصنیف امام علامه و فخر دانشیان شیعه سید حامد حسین موسوی هندی است که از زاویه شمول بر مطالب تحقیقی علمی و قدرت کلامی نویسنده عالی‌قدر آن، بر تمامی آثار نگاشته شده در زمینه امامت رُجحان و برتری دارد. شناسایی این کتاب در انجام گفتار خواهد آمد.

علامه کُنُتُوری پدر صاحب عبقات نیز کتاب بُرْهان السعادة را در ردّ این باب به قلم آورد.

علامه بزرگوار سید مُفتی محمد عباس موسوی شوشتری جزایری (در گذشته ۱۳۰۶ق) که سِمَت استادی بر صاحب عبقات داشته و آثار گرانهای گوناگونی در ادب و کلام نگاشته، در کتاب خویش موسوم به الجواهر العبقریّة که در هند به چاپ رسیده، به ردّ این باب پرداخته، و شبهات مجال یافته در زمینه پنهانی وجود امام عصر - عَجَل الله فرجه الشریف - را به خوبی پاسخ گفته است.

باب هشتم: در آخرت.

یکی از دفترهای مجموعه علامه دلدار علی با نام إحياء السنّة و إمامة البدعة بِطَعْن الأئمة که به سال ۱۲۸۱ق در هند به چاپ رسیده، در ردّ این باب است.

دفتر هشتم الزهة میرزا محمد کشمیری هم در خصوص ردّ این باب نگارش یافته است. باب نهم: در مسائل اختلافی فقه.

دفتر نهم از الزهة چاپ شده در هند به سال ۱۲۵۵ق، در پاسخ به شبهات و حلّ مشکلات این باب است.

مولوی افراد علی کالپوی سُنی، کتاب رُجُوم الشیاطین را در ردّ این دفتر از الزهة نگاشته، و در برابر، جعفر ابوعلی خان موسوی بنارسی کتاب مُعین الصادقین را در افحام و إسکاتِ وی قلم زده است.

همچنین صاحب الزهة کتاب دیگری در نقض کید هشتم از این باب در موضوع نکاح زمانمند و مسح پاها در وضو دارد که دستنوشته آن در کتابخانه ناصریه لکهنو موجود بوده است. نیز در پاسخ به این بخش از همین باب، کتاب دیگری با نام کشف الشُّبهة عن جلیة المتعه، مورخ ۱۲۲۷ق، نگاشته احمد بن محمد علی کرمانشاهی، حَفید استاد بزرگ آیه الله وحید بهبهانی در کتابخانه موزه ملی کراچی وجود دارد. باب دهم: در مطاعن.

علامه سید محمد قلی کُنُتُوری کتاب ارجمند

**کتاب پُر اَرَج عِبَقَاتِ الْأَنْوَارِ تَصْنِيفِ
امام سیّد حامد حسین هندی در
نقض و ردّ باب هفتم تحفه در
زمینه ادله امامیه بر امامت امیر
مؤمنان علی علیه السلام به قلم آمده است**

۳ - همان‌طور که سخن رفت، کتاب پُر اَرَج عِبَقَاتِ الْأَنْوَارِ تَصْنِيفِ امام سیّد حامد حسین هندی در نقض و ردّ باب هفتم تحفه در زمینه ادله امامیه بر امامت امیر مؤمنان علی علیه السلام به قلم آمده است.

این باب در دو مَنهَج ساخته شده:

نخست: آیاتی که شیعه با آنها بر امامت حضرت امیر علیه السلام استناد می‌کند. دهلوی در این بخش به شش آیه بسنده کرده است.

دوم: احادیث دوازده‌گانه‌ای که شیعه در راستای اثبات ولایت و امامت روایت می‌کند. دهلوی با گمانی نادرست ادله قرآنی و روایی شیعه را منحصر در این شش آیه و دوازده حدیث شریف دانسته، و به اشکال تراشی و خرده‌گیری بر ادله و آسانید آنها پرداخته است.

در برابر نیز امام حامد حسین حرف به حرف مدعیات دهلوی را با براهین استوار و مستند نقض کرده، و برای هر آیه و حدیث یک یا دو دفتر عبقات را ویژه ساخته است.

تشید المطاعن و کشف الضغائن را در دو دفتر بزرگ - دفتر یکم در چهار جزء، و دفتر دوم مشتمل بر یک جزء - در ردّ این باب نوشت. بخش معظمی از این کتاب به سال ۱۲۸۳ق در هند چاپ سنگی خورده، و از آثار گرانقدر دودمان صاحب عبقات به‌شمار می‌آید.

جعفر ابوعلی خان هندی هم کتابی در ردّ این باب با نام تَکْسِیرِ الصَّنَمِیْنِ دارد.

همچنین سلطان العلماء فرزند علامه دلداری علی طَعْنِ الرِّمَاحِ را در ردّ بخشی از این باب - مربوط به داستان ستانیدن فدک و سوزانیدن خانه فاطمه سلام‌الله علیها - در سال ۱۲۳۸ق نگاشته، و این کتاب به سال ۱۳۰۸ق در هند چاپ شده است.

شیخ حیدر علی فیض آبادی سُتَنی هم با مطالب واهی چند در کتاب نَقْضِ الرِّمَاحِ به آرای سلطان العلماء تاخته است.

باب یازدهم: در اوهام و تعصبات شیعه. کتاب مَصَارِعِ الْأَفْهَامِ لِطَلْعِ الْأَوْهَامِ تَصْنِيفِ علامه محمّد قلی کُنْتُوْری به ردّ این باب اختصاص دارد.

باب دوازدهم: در تولی و تبری و دیگر عقاید شیعه.

وایسین باب تحفه را علامه دلداری علی نصیرآبادی - که یادش بارها گذشت - در کتاب ذوالفقار مردود و باطل ساخته است.

البته این تلاش گسترده و پُر مایه حامد حسین یکتا نتیجه حیاتِ با برکتِ شصت و اندی ساله‌اش نیست؛ زیرا وی افزون بر مجموعه دایرة المعارف گونه عبققات، آثار سترگ دیگری در زمینه‌های حدیث، فقه، رجال، ادب و دانش کلام قلم زده که از میان آنها می‌توان به تصنیف گرانبار استیفاء الإفحام و استیفاء الانتقام در ردّ مُتتهی الکلام در ده مجلد، و کتاب إفحام أهل المین فی الردّ علی إزالة الغین در چند دفتر اشاره نمود.

امام حامد حسین عبققات را در دو منهج به همان نَمَط باب هفتم از تحفه ساخته است:

منهج نخست: در آیات.

از این منهج که بایستی مشتمل بر شش دفتر بوده باشد دستنوشتها و یادداشت‌هایی به صورت پیش‌نویس در کتابخانه ناصریه موجود بوده، و تاکنون به چاپ نرسیده است.

منهج دوم: در روایات.

در این منهج برای هر حدیث یک یا دو دفتر ساخته شده، شمارِ دفترها به ترتیب ذیل است:

دفتر نخست: ویژه حدیث «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ»، معروف به حدیث غدیر، در دو بخش.

بخش نخست: فراگیر نامِ راویان حدیث از یاران پیامبر - در بیش از یکصد تن - و تابعی‌ها و تابع تابعی‌ها، و پس از آنان حُفَاط و پیشوایان حدیثِ سُنّی از آغاز تا روزگار مؤلف، همراه با

گزارشی از احوال آنها و توثیقِ مصادر روایت. بخش دوم: بررسی محتوایی خبر و وجوه دلالی و قراین پیچیده آن بر امامت امیر مؤمنان علی علیه السلام، و پاسخ به شبهات و اوهام دهلوی.

بخش نخست در یک مجلد ۱۲۵۱ صفحه‌ای و بخش دوم در دو مجلد در بیش از هزار صفحه به روزگار مؤلف چاپ سنگی شده، و هر سه مجلد روی هم رفته در ده جلدِ حروفی با تحقیق غلامرضا مولانا بروجردی در قم به چاپ رسیده است.

کوتاه شده این دفتر را هم به خامه شیخ عبّاس قمی با نام فیض القدیر در دست داریم که به سال ۱۳۲۱ق از تلخیص آن بیاسوده، و بعدها در حجم ۴۶۲ صفحه در قم چاپ شده است.

دفتر دوم: ویژه خبر متواتر «یا علیّ أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلاّ أنّه لانبیّ بعدی»، معروف به حدیث منزلت که به همان نَمَط دفتر پیشین، در دو بخشِ اسناد و دلالتها سامان یافته است.

این دفتر به روزگار مؤلف در ۹۷۷ صفحه بزرگ در لکهنو مورخ ۱۲۹۵ق به چاپ رسیده، و به مناسبت یکصدمین سالگردِ درگذشتِ مؤلف هم در اصفهان اُفست و تکثیر گردیده است.

دفتر سوم: ویژه حدیث «إِنَّ عَلِيًّا مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ، وَهُوَ وَلِيُّ كُلِّ مُؤْمِنٍ بَعْدِي»، معروف به حدیث ولایت. دارای ۵۸۵ صفحه، چاپ شده در

هند به اندازه رحلی به سال ۱۳۰۳ق.

دفتر چهارم: درباره داستان مرغ بریان و سخن رسول خدا ﷺ که فرمود: «اللهم ائتني بأحب خلقك إليك يأكل معي من هذا الطير» به همراه بحث از اسناد و وجوه دلالت‌های این خبر. دارای ۷۳۶ صفحه در دو مجلد به اندازه بزرگ، و هر دو مجلد چاپ شده در لکهنو به سال ۱۳۰۶ق.

دفتر پنجم: ویژه حدیث «أنا مدينة العلم و علي بابها...»، در دو مجلد بزرگ. مجلد نخست به سال ۱۳۱۷ق در ۷۴۵ صفحه و مجلد دوم هم ده سال پس از آن در ۶۰۰ صفحه انتشار یافته است. دفتر ششم: درباره حدیث رسول اکرم ﷺ که فرمود: «هر که می‌خواهد به دانش آدم و درک نوح و گذشت ابراهیم و مناجات موسی و روش عیسی و به من بنگرد، پس علی را ببیند». حدیث مزبور معروف به تشبیه بوده و به الفاظ گوناگون وارد شده است.

این دفتر هم به سال ۱۳۰۱ق در دو مجلد؛ یکی در ۴۵۶ و دیگری در ۲۴۸ صفحه چاپ شده است.

دفتر هفتم: درباره خبر «مَنْ ناصبَ عَلِيًّا الخِلافةَ بعدى فهو كافر» که پاكُنویس آن به انجام نرسیده است.

دفتر هشتم: ویژه حدیث نورانیت «كنتُ أنا و عليٌّ نوراً بين يدي الله قبل أن يخلق الله آدم...».

این دفتر در ۷۸۶ صفحه به اندازه بزرگ به

سال ۱۳۰۳ق در لکهنو چاپ شده است.

دفتر نهم: پیرامون خبر رایت در پیکارِ خیبر که به بیاض نیامده است.

دفتر دهم: ویژه خبر «علی مع الحق و الحق مع علی» که دستنویس ناقصی از پیش‌نویس آن در کتابخانه ناصریه وجود داشته است.

دفتر یازدهم: ویژه خبر «إن منكم من يُقاتل علی تأویل القرآن كما قاتلت علی تنزیله». از این دفتر هم پاک‌نوشتی به دست نیامده است.

دفتر دوازدهم: در بررسی اسناد و دلالاتِ خبر متواتر و معروف ثقلین به پیوست حدیث سفینه به همان مقدار. این دفتر در روزگار مؤلف چاپ سنگی به اندازه رحلی خورده، و طبع حروفی آن نیز با اهتمام سید محمد علی روضاتی در اصفهان به انضمام انجمنامه‌ای پُر فایده صورت پذیرفته است.

واپسین سخن این بخش اینک فشرده مباحث و فواید تحقیقی مجموعه کرامت‌عبقات را به زبان تازی، می‌توان در کتاب گرانبهای نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، تألیف و تلخیص آقای سید علی میلانی به دست آورد^۱.

۱- این کتاب در بیست دفتر متوسط در قم چاپ گردیده است. مؤلف محترم از فضای معاصر بوده و آثار و مقالات پژوهشی متعددی در بستر مباحث کلامی شیعه و سنی به قلم آورده است.

۱۴- در لابلای اشارات پیشین معلوم شد که از دفترهای دوازده‌گانه عبقات تاکنون فقط نخستین جلد آن در ده مجلد یکپارچه تحقیق و تصحیح گردیده است.^۲

وایس افتادن مجموعه سترگ عبقات به شکل قدیم سنگی آن و کمیابی مجلدات و نبود آنها در زیر دست پژوهندگان، از بهره‌وری سزاوار و درخور آن به ناخواه کاسته و حضورش را در میان متون کلام شیعی کمرنگ ساخته بود.

پس از احساس این کاستی، و برای سامان دادن به دشواری که عبقات را همچون چاهی فروگذاشته^۳ در عرصه فرهنگی ما درآورده بود، بنیاد بزرگ پژوهشهای اسلامی به فرمان مقام عظمای رهبری فرایند تحقیق و تصحیح این کتاب را به‌گرددن گرفت.

گروه پژوهش و احیای این کتاب که به همان نام ارجمند «عبقات الأنوار» نامبردار است، از میانه سال ۱۳۸۱ش آغاز به فعالیت نموده، رفته‌رفته‌های یک تحقیق انتقادی را در راستای احیای این کتاب، به گزارش ذیل سپری می‌کند:

نخست: گردآوری دستنوشته‌ها.

در این تلاش، حدود چهل ریزفیلم و عکس نُسَخ دفترهای متفاوت عبقات فراهم آمده است. همگی دستنوشته‌ها از آن ناصریه، کتابخانه موروثی خاندان عبقات در لکهنو بوده و بیشترینشان به خط اصلی یا با حواشی و خط

خوردگیهای مؤلف است، ولی از آنجا که گردآوری و تدوین عبقات پویایی پیوسته‌ای را در برداشته، این طور برداشت می‌شود که چاپهای سنگی عبقات که فراگیرنده واپسین تازه‌یابیهای مؤلف بوده و طبع آنها هم در روزگار وی و زیر نظر همو سامان یافته، از افزودگیها و ترتیب بهتری برخوردار باشد، افزون بر اینکه پاکیزگی آنها هم بر دستنوشته‌های موجود سرآمد است.

بر همین پایه، چاپ سنگی هر دفتر در متن به عنوان «اصل» و «مادر» گزینه شده، و به هنگام نیاز هم از دستنوشته‌ها بهره‌گیری می‌شود.

دوم: تخریح مستندات.

در این رفته‌گاه سعی بر آن بوده است تا همه مواردی که مؤلف از کتابهای گوناگون - چه چاپی و چه دستنوشته - نقل نموده استخراج شده و نشانی دقیق آنها همراه با تفاوت‌های متنی - اگر وجود داشته باشد - در پاصفحات درج گردد.

و به سبب اینکه بیشترین منابع مورد استناد

۱- این بخش بنا به خواهش و سفارش استاد بزرگوار جناب آقای الهی خراسانی دام عزه تحریر و افزوده شد.

۲- واپسین دفتر عبقات هم که با تلاش آقای سید محمد علی روضاتی به صورت سُربی به چاپ رسیده فاقد تخریجات و توثیق مستندات مؤلف است.

۳- تعبیر بجایی با چشمداشت به آیه ۴۵ از سوره ۲۲: ﴿وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ﴾

صاحبِ عبقّات به صورت خطّی و یا وجود آن فقط منحصر در کتابخانه خاندانی ایشان بوده، دستیابی به این منابع بسی وقتگیر می‌باشد.

افزون بر این، پراکندگی و به یغما رفتن نسخه‌های گرانبهای کتابخانه یاد شده نیز دشواریهایی در شناسایی مصادر و جایگاههای آن به بار می‌آورد.

مرحله سوم: پس از مرحله پیشین، به گزارشِ واژگان دشوار و سنگین که به طور متراکمی در نثرِ مؤلف به چشم می‌خورد و نیز به توضیحِ نقاطِ مبهم و بسطِ مباحثِ مُجمل کتاب پرداخته می‌شود.

چهارم: مستدرکات.

بخشهای نخستینِ هر دفتر از عبقّات ویژه استخراج منابع و تعدید و شمارشِ راویان حدیثِ مورد بحث است که مؤلف آنها را با استفاده از منابعِ فراچنگِ خود به ترتیب روزگارِ ناقلان و مؤلفان سازماندهی نموده است.

در این بخش که واپسین مرحله پژوهش کتاب و زین عبقّات به شمار آمده دستاورد آن نیز در انجام هر دفتر منعکس می‌شود، به استدراک و تکمیلِ مُستنداتِ مؤلف پرداخته شده و بر پایه

منابع متعدّد دیگری که در دسترس وی نبوده یا اینکه آنها را ندیده و نمی‌شناخته، بر استغنا و باروری هر دفتر افزوده می‌گردد.

فرآیندی دیگر

در گروه یاد شده، دو طرح مهم در راستای عبقّات در دست اقدام و تنظیم است که به طور بدیهی بهره‌برداری نهایی و شکل گرفتن ساختار کلی آن دو به پس از طبع کامل کتاب وانهاد می‌شود.

نخست: گردآوری و تألیف اثری با نام «دراسات فی کتاب العبقّات و حیاة مؤلفه العبقّری» که دربرگیرنده تمامی اسناد و مطالبِ ویژه عبقّات بوده زندگینامه مؤلف و خاندان وی را نیز شامل می‌شود.

و دیگری: مجموعه «فرهنگ مفاهیم و موضوعات عبقّات» که إجمالاً می‌توان از آن به عنوان یک فهرستِ تفصیلی از معارف علمی عبقّات یاد نمود.

①